

Трибуна докторанта

О. Дашковська, доцент НЮА України

Гендерна рівноправність в історичному ракурсі

Формування інституту прав людини відбувалося паралельно з боротьбою жінок за рівні права і можливості. Успіхи і поразки в цій боротьбі характеризуються певною специфікою в різних країнах світу залежно від рівня їх політичного, економічного і соціального розвитку, географічного розташування, культурних, національних та релігійних особливостей.

Усвідомлення жінками обмеженості своїх політичних і громадянських прав проявилось ще до прийняття французької Декларації прав людини і громадянина (1789 р.), яку сучасниці вважали такою, що ігнорує права жінок. У відповідь владі Олімпія де Гуж у 1791 р. оприлюднила свою Декларацію прав жінки і громадянки, в якій стверджувала: якщо «жінка має право йти на ешафот, вона повинна мати однакове право йти і на трибуну. Права жінки повинні служити на користь усім, а не тільки на користь її чоловіка»¹.

У 1848 р. американські суфражистки оприлюднили Декларацію почуттів як відгук на Декларацію незалежності, в якій піднімалися питання соціальних, громадянських і релігійних прав і свобод жінок, відзначалося, що революція в США дала жінкам тільки обіцянки, які так і не були реалізовані².

Істотні зміни в становищі жінок відбулися тільки на початку ХХ ст. Російська жовтнева революція 1917 р. проголосила щодо всіх громадян Російської імперії, як жінок, так і чоловіків, свободу від експлуатації, національного гноблення, станової нерівності. Серед перших декретів радянської влади були декрет ВЦВК і РНК № 171 «Про цивільний шлюб, про дітей і про ведення книг актів стану»³, а також декрет ВЦВК і РНК № 163 «Про розірвання шлю-

¹ Браун Л. Женский вопрос, его историческое развитие и экономическое значение. — СПб., 1903. — С. 78.

² Див.: Феминизм: проза, мемуари, письма / Под ред. М. Шнейр. — М., 1992.

³ Див.: Декреты Советской власти. Т. 1 (25 октября 1917 г. — 16 марта 1918 г.) — М., 1957. — С. 247.

бу»¹, що викликало розгубленість у свідомості значної частини громадян усіх націй і народностей, які проживали на теренах Російської імперії і виховувалися на патріархальних традиціях необмеженої влади батька і чоловіка в сім'ї. Цими декретами було скасовано дореволюційні закони, що ставили жінку у нерівноправне становище поряд з чоловіком у сім'ї і вихованні дітей, в майнових правах при розлученні та при виборі місця проживання.

В Україні рівність чоловіків і жінок в політичних і громадянських правах вперше було закріплено в Конституції Української Народної Республіки 1918 р. у ст. 11: «Ніякої різниці в правах і обов'язках між чоловіком і жінкою право УНР не знає»². На різних етапах розвитку України у складі СРСР охорона материнства і дитинства, трудова діяльність жінок, питання охорони праці, підвищення освітнього і професійного рівнів жінок та інші важливі питання вирішувалися як першорядні державні завдання.

Після прийняття Конституції УРСР 1937 р. питання про рівноправність чоловіків і жінок в радянській Україні вважалося вирішеним. У ст. 121 Конституції УРСР 1937 р. проголошувалося: «Жінці в УРСР надаються рівні права з чоловіком у всіх галузях господарського, державного, культурного і громадсько-політичного життя. Можливість здійснення цих прав жінок забезпечується наданням жінці рівного з чоловіком права на працю, оплату праці, відпочинок, соціальне страхування і освіту, державною охороною інтересів матері й дитини, наданням жінці при вагітності відпусток зі збереженням утримання, широкою сіткою родильних будинків, дитячих ясел і садків»³.

Конституційне закріплення рівноправності жінок і чоловіків вважалося соціальним завоюванням соціалізму. На жаль, у даній галузі, так само як і в інших сферах суспільного, політичного і соціального життя, між проголошеними Конституцією СРСР правами людини та їх реалізацією існував досить великий розрив. С. Полєніна зазначала: «Що стосується питання про рівноправність чоловіків і жінок, то такий застій і відсутність просування вперед фактично обумовили певний відхід назад»⁴.

¹ Див.: Декреты Советской власти. — С. 237.

² Див.: Слюсаренко А. Г., Томенко М. В. Історія української конституції. — К., 1993. — С. 79.

³ Див.: Хрестоматія з історії держави і права України. Том 2. (лютий 1917 р. — 1996 р.) / За ред. В. Д. Гончаренка. — К., 1997. — С. 379.

⁴ Труд, семья, быт советской женщины / Отв. ред С. В. Полєнина. — М., 1990.

Радянська влада змінила гендерні моделі поведінки чоловіків і жінок, якості, що раніше вважалися суто чоловічими, стали приписуватися жінкам, але фактичної емансипації жінок так і не відбулося¹.

І все ж таки за роки радянської влади в Україні відбулися істотні зміни щодо вирівнювання соціально-правового становища чоловіків і жінок. Проте, незважаючи на боротьбу феміністок за рівні з чоловіками права, в країнах Західної Європи ще тривалий час панували патріархальні уявлення про традиційні ролі кожної статі. При владі залишалися чоловіки, які займали ключові посади в усіх сферах суспільного життя, передусім у законодавстві і правозастосуванні, а жінкам залишалися другорядні, обслуговуючі функції. Навіть у скандинавських країнах, що визнані найпрогресивнішими у вирішенні питання рівноправності чоловіків і жінок, «годувальником» у законодавстві тривалий час вважалася особа чоловічої статі. Найдовше залишалися безправними в політичній сфері жінки Швейцарії, які вибороли виборчі права тільки в 1968 р.²

Друга світова війна поставила на меті знищення цілих народів, принесла мільйонам людей незалежно від статі і віку безліч страждань і втрат. Все це надало проблемі прав людини нового поштовху в пошуках забезпечення більш надійних механізмів захисту. Важливим кроком у цьому напрямку було створення у 1945 р. Організації Об'єднаних Націй і прийняття 10 грудня 1948 р. Загальної декларації прав людини, у преамбулі якої проголошується, що цей документ має розглядатися як стандарт, досягнення якого повинні прагнути всі народи і всі держави³. З юридичної точки зору Загальна декларація прав людини не є конвенцією, тобто багатостороннім міжнародним документом. Проте вона стала одним з основних джерел не тільки міжнародного, а й національного права. Її положення покладено в основу конституцій більше ніж 100 країн світу⁴.

У ст. 2 Загальної декларації прав людини зафіксовано одне з найважливіших положень: «Кожній людині надаються всі пра-

¹ Див.: *Клименкова Т. А.* Женщина как феномен культуры. Взгляд из России. — М., 1996. — С. 61–62.

² Див.: *Дмитриева Г. К.* Международная защита прав женщин — К., 1985.

³ Див.: Загальна Декларація прав людини. — К., 1995. — С. 2.

⁴ Див.: *Карташкін В. А.* Права человека в международном и внутригосударственном праве. — М., 1995. — С. 30.

ва і всі свободи, що проголошені цією Декларацією, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного, соціального, станового походження, майнового, або іншого стану». Відповідно до цієї статті протягом ХХ ст. розвивалося антидискримінаційне законодавство в багатьох країнах світу.

Друга світова війна продемонструвала спільність підходу керівництва багатьох держав до «жіночого питання». На початку війни держави-учасниці широко залучали жінок до виробничих процесів, але після повернення чоловіків з фронту в усіх країнах відбулися масові звільнення саме жінок як небажаних конкуренток. Проголошення у ст. 23 Загальної декларації прав людини права кожної особи незалежно від її статі на працю та її рівну оплату реалізувати повною мірою не вдалося, тому що ситуація на ринку праці мало в чому змінилася.

Ідеї Загальної декларації прав людини 4 листопада 1950 р. знайшли продовження в Європейській конвенції про захист прав і основних свобод людини. У ст. 14 цієї конвенції проголошено, що володіння правами і свободами, які закріплені в ній, повинно забезпечуватися без дискримінації за ознаками статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних та інших переконань, національного або соціального походження, належності до національних меншин, власності, народження або іншого статусу¹.

Ефективність застосування Європейської конвенції обумовлена низкою важливих моментів. По-перше, вона є багатостороннім міжнародним документом, що накладає певні обов'язки на держави-учасниці. По-друге, конвенція встановила міжнародно-правовий механізм, що дозволяє вважати її частиною національного законодавства багатьох європейських держав.

Подальше посилення захисту прав людини пов'язане з прийняттям у 1966 р. одночасно двох міжнародних пактів: «Про політичні і громадянські права» та «Про соціально-економічні і культурні права». Зазначені пакти наголошують на виключенні будь-якої дискримінації, в тому числі за ознакою статі. Формула «Всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах» відображає природно-правовий характер прав людини. Але вона не порушує проблеми їх соціального змісту, який

¹ Див.: Європейська конвенція про захист прав і основних свобод людини // Офіційний вісник України. — 1998. — № 13. — С. 270–302.

залежить від суспільного впливу на становище особи. Реальна свобода особистості передбачає не тільки рівність прав людини, а й рівність можливостей реалізації цих прав. А таких можливостей у жінок протягом всієї епохи патріархату не було. Саме тому проблема забезпечення реалізації рівних з чоловіками прав, що формально визнані більшістю держав світу, виникає не перед окремими жінками, а перед усіма жінками, які становлять соціальний прошарок усіх країн світу.

Нові тенденції на світовій арені з'явилися після народження третього покоління прав людини. Воно охоплювало права тих категорій громадян, які за соціальними, політичними, фізіологічними та іншими чинниками не мали рівних з іншими громадянами можливостей реалізації загальних для всіх людей прав і свобод, через що вони потребували певної підтримки з боку як своєї держави, так і міжнародної спільноти в цілому. Коло носіїв таких колективних прав досить широке. Серед них певне місце посідають жінки. Вони далеко не завжди мають рівні з чоловіками можливості реалізації рівних для всіх людей прав і тому потребують особливого захисту з боку держави. Одночасно вони можуть бути підлітками, інвалідами, біженцями, мігрантами, безробітними та іншими вразливими категоріями громадян, що потребують додаткового захисту.

Реалізуючи вимоги часу, ООН у 1967 р. прийняла Декларацію про ліквідацію дискримінації щодо жінок, а в 1979 р. — Конвенцію про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, яка була ратифікована УРСР в 1980 р. і набула чинності 3 вересня 1981 р. Найбільш істотне значення мають ст. ст. 1 і 4 згаданої Конвенції. У ст. 1 наводиться визначення «дискримінації щодо жінок», а у ст. 4 роз'яснюється, які саме заходи не вважаються дискримінаційними щодо чоловіків. Відповідно до ст. 1 Конвенції поняття «дискримінація щодо жінок» означає будь-яке розрізнення, виняток або обмеження за ознакою статі, що спрямоване на ослаблення чи зведення нанівець визнання, користування або здійснення жінками, незалежно від їх сімейного стану, на основі рівноправності чоловіків і жінок, прав людини та основних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній, громадській або будь-якій іншій галузях.

Відповідно до ст. 4 Конвенції не вважається дискримінаційним прийняття державами-учасницями не тільки спеціальних

заходів, спрямованих на захист материнства, а й тимчасових спеціальних заходів, спрямованих на прискорення фактичної рівності між чоловіками і жінками, проте воно ні в якому разі не повинно тягнути за собою збереження нерівноправних або диференційованих стандартів; ці заходи має бути скасовано, коли буде досягнута мета рівності можливостей і рівноправного ставлення.

Отже, Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок внесла істотні зміни в розуміння прав людини і особисто жінки. Вперше світове співтовариство поряд с категоріями «свобода» і «рівність» як передумовами і сутністю прав людини поставило категорію «справедливості»¹.

Така переоцінка прав людини відбулася не випадково, їй передували економічні, політичні та правові зміни як на національних, так і на міжнародному рівні. Науково-технічний прогрес сприяв зростанню складних технологічних і наукових виробництв, що потребувало великої кількості робітників, яким властиві не тільки фізична сила, а й суто жіночі якості, такі як сумлінність, терпіння, точність рухів, чуйність та ін. Наймана праця жінок стала масовим явищем, що вимагало прийняття законодавчих актів про ліквідацію дискримінації за ознакою статі, передусім у трудових відносинах. Вперше за багато тисячоліть жінки одержали економічну, хоча і не повну, незалежність від чоловіків.

Міжнародно-правове визнання важливості захисту прав людини сприяло подальшій розробці юридичною наукою ідеї правової держави. Поряд з принципами верховенства правового закону та поділом гілок влади на законодавчу, виконавчу і судову важливе місце посів принцип гарантованості державою рівних прав і можливостей людини і громадянина. Правова держава стала визначатися як така, що має систему конституційних та формально-юридичних гарантій, які забезпечують недоторканність і плюралізм власності, самостійність і рівну міру свободи виробників та споживачів соціальних благ і взагалі учасників соціального обміну — індивідів і асоціацій².

¹ Див.: *Поленина С. В.* Права женщин в системе прав человека: международный и национальный аспект. — М., 2000.

² Див.: *Четвернин В. А.* Демократическое правовое государство. — М., 1993. — С. 61–62..

В умовах патріархату жінка була відчужена від влади, обмежена в правах на майно і відповідно не мала рівних можливостей реалізувати свої формально проголошені права. Лише в умовах розбудови правової держави, коли реально забезпечуються не тільки рівні права, а й рівні можливості реалізації цих прав різноманітними організаційно-правовими засобами, стверджується принцип рівності й свободи людини і громадянина.

Спільною рисою всіх сучасних держав є проблема глобалізації гендерного рівноправ'я (чоловіків і жінок), про що свідчить проведення під егідою ООН чотирьох всесвітніх конференцій, присвячених проблемам становища жінок.

Процес глобалізації проявляється в трансформації проблеми прав людини взагалі і прав жінки зокрема із суто національного рівня в площину міжнародного права, наслідком чого стало прийняття світовою спільнотою низки міжнародних конвенцій і декларацій, спеціально присвячених питанням гендерного рівноправ'я¹. Свідченням актуальності цього питання є визнання суб'єктом міжнародного права з усіма правами, обов'язками і можливостями будь-якої особи незалежно від її статі. Спеціальні міжнародно-правові документи надають жінкам додаткові повноваження і можливості для реалізації їх прав.

Світове співтовариство поставило перед кожною державою завдання розробити і забезпечити реалізацію комплексних багатоцільових програм щодо забезпечення рівних прав і можливостей чоловіків і жінок на всіх рівнях суспільних відносин.

Україна визнає пріоритет міжнародних норм права відповідно до норм національного права, узгоджує державну політику з міжнародними стандартами прав людини і послідовно впроваджує принцип гендерного рівноправ'я в українське суспільство².

Конституція України 1996 р. заклала правові основи реалізації активності жінок у різних сферах суспільного життя, зокрема її ст. 24 гарантує рівність жінки і чоловіка, що забезпечується наданням рівних можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці.

Однак під час економічної кризи в Україні, на відміну від правового, соціальне становище жінок значно погіршилося.

¹ Див.: Чижмар К. Принцип рівності прав жінок і чоловіків у міжнародному праві // Право України. – 2001. – № 3. – С. 3–6.

² Див.: Головченко В. Права жінок в Україні: під кутом зору міжнародно-правових стандартів // Там само. – 1999. – № 7. – С. 38–47.

Виникли такі ганебні явища, як «фемінізація безробіття» та «фемінізація бідності». Це ставить перед державними органами, недержавними організаціями і юридичною наукою завдання здійснити різноманітні заходи законодавчого, правозастосовного, контрольно-наглядового, організаційного та виховного характеру щодо вдосконалення соціально-правового становища жінок відповідно до міжнародних стандартів гендерної рівноправності, забезпечити подальшу наукову розробку юридичних аспектів гендерних відносин.

Реальне рівноправ'я чоловіків і жінок є невід'ємною частиною прогресу людства, елементом демократії і важливою умовою розбудови демократичної, правової держави. Сучасний стан суспільних відносин не дозволяє нехтувати знаннями, навичками та творчими здібностями жінок, а потребує негайного і повного їх використання. Звичайно, рівна участь жінок у професійному, політичному та громадському житті повинна поєднуватися з їх рівною відповідальністю при прийнятті рішень на державному і суспільному рівнях.

Надійшла до редколегії 15.10.02